

ლერი თავაძე

ფეოდალური საქართველოს სოციალური შემადგენლობა ქოროლოს რელიეფების მიხედვით

ქრისტიანობის დამკვიდრებით (IV საუკუნე) საქართველოში ფეოდალიზმის ეპოქის დასაწყისის ვარაუდობენ. ადრეფეოდალურ ეპოქას მკვლევრები განსხვავებულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში აქცევენ, ნაწილი თვლის, რომ ადრეფეოდალური ეპოქა IV-VIII საუკუნეებით შეიძლება განისაზღვროს, სხვა კარიანტები შემდეგია: IV-IX/X საუკუნეები, IV-XIII საუკუნეები და ასე შემდეგ.¹ თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ ფაქტს, რომ IX-X საუკუნეებში ხდება ფეოდალური სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბება და მასთან ერთად ახალი ქალაქების მასობრივი წარმოქმნა – ე.წ. „ახალქალაქობა“, ნათელი გახდება, რომ ფეოდალური სისტემა მთელი ქვეყნის მასშტაბით გავრცელდა, ხოლო საქალაქო ცხოვრების განვითარებამ ხელი შეუწყო ადრეფეოდალიზმის ხანის დასასრულს. ქვეყანა, უკვე ფეოდალიზმის ახალ სტადიაშია შესული. ამდენად, VIII-X საუკუნეები ერთგვარი გარდამტეხია საქართველოს ფეოდალიზმის ეპოქაში.

პირველადი ნარატიული მასალის შუქზე, კარგად შეიძლება გამოიკვეთოს ის სურათი, რაც შექმნილი იყო სოციალური კუთხით ფეოდალურ საქართველოში. თუმცა ნარატიული მასალა არ აცოცხლებს, მკვეთრად არ გამოხატავს იმ სოციალურ დიფერენციაციას, რომელიც შუა საუკუნეების სამყაროსთვის არის დამახასიათებელი. ამის საუკეთესო ილუსტრაციას რელიეფები იძლევა, რაც V-X საუკუნეებში მრავლად არის დაცული საქართველოს ტერიტორიაზე.

¹ მ. დუმბაძე. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის პერიოდიზაციისათვის (XV საუკუნემდე). საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. III – საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის პერიოდიზაცია. თბ. 1980, გვ. 5-43; ა. ბოგვერაძე. ქართლის პოლიტიკური და სოციალური-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში. თბ. 1979, გვ. 3-7.

რელიეფური კვეთის ნიშნები, მათი მრავალფეროვნების მიუხედავად, არ გამხდარა სპეციალური შესწავლის ობიექტი საქართველოს სოციალური ისტორიის კვლევის კუთხით. აქედან გამომდინარე, ჩვენი მიზანი ამ კუთხით მუშაობის გაღრმავებაა.

სოციალური შემადგენლობა

ქართულ სოციალურ სისტემაში ორი კლასის გამოყოფა შეიძლება: მაღალი სოციალური ფენა, რომელშიც ერთიანდებოდა სამეფო ოჯახი, ღიღბულები, წარჩინებულები და აზნაურები – იყვნენ ქვეყნის მმართველი ზედაფენა; მარტივად ეს არის ფეოდალური კლასი. მეორე კლასი, ეს არის დაბალი სოციალური ფენა, რომლის აღსანიშნავად ხშირად ტერმინი „მონა“ იხმარებოდა, ამავე კლასს შეადგენდნენ გლახაკები.²

აღნიშნული ორი კლასის გარდა, ჩვენ შეგვიძლია გამოვყოთ კიდევ ერთი, ერთგვარი გარდამავალი სოციალური ფენა – მსახურები. მსახურებს შორის ყველაზე დაწინაურებულნი ტაძრეულები იყვნენ, ტაძრეული შესაძლოა ყოფილიყო, როგორც ფეოდალური კლასის წარმომადგენელი, ასევე მდაბიო წარმოშობის ადამიანი. ტაძრეულები მეფის მსახურეულ ფენას ქმნიდნენ, რომელთაც სხვა ვალდებულებებთან ერთად მოლაშქრობაც ევალებოდათ. მეფის მსახურეული ფენის – ტაძრეულების გარდა, მსახურები ჰყავდათ სხვა ფეოდალებსაც. მათი მფლობელი იყო ეკლესიაც.³

² ადრეფეოდალური საქართველოს სოციალური ისტორიის შესახებ იხილეთ: ა. ბოგვერაძე, საქართველოს ადრეფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 1961; მისივე, ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში; თ. პაპუაშვილი, ფეოდალური სენიორიების წარმოქმნა-განვითარების ისტორიიდან საქართველოში (IV-X სს.), საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. III – საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის პერიოდიზაცია. თბ. 1980, გვ. 78-94; შ. ბადრიძე, სენიორალური ხელისუფლების ზოგიერთი პოლიტიკურ ნიშნისათვის ადრეფეოდალურ ქართლში. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. I. თბ. 1970, გვ. 139-157; დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. თბ. 2003, გვ. 401-441.

³ მსახურების სოციალური ფენის შესახებ მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს, მასში დიდი ადგილი ტაძრეულთა შესწავლასაც უკავია, იხ.: დ. გოგოლაძე, მსახურთა სოციალური ვინაობის საკითხისათვის. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. VI. თბ. 1990, გვ. 37-69; ა. ბოგვერაძე, ქართლის პოლიტიკური და სოციალური-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 201-216; ქ. ჩხატარაიშვილი, ნარკვევები სამხედრო საქმის ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში. თბ. 1979, გვ. 47-62.

ზემოხსენებული სოციალური ჯგუფების გარდა, ცალკე აღნიშვნის ღირსია საქართველოში მყოფი ვაჭარ-ხელოსანთა წოდებაც. ვაჭარ-ხელოსანთა ფენის წარმომადგენლები, როგორც წესი, თავს იყრიდნენ ურბანულ ცენტრებში, სადაც მათი საქმიანობა ყველაზე კარგად წამოჩნდებოდა ხოლმე.⁴

ვაჭრობში განასხვავებდნენ რამდენიმე კატეგორიის ვაჭარს, ამათგან ყველაზე დაწინაურებული იყო დიდვაჭარი. მას მოსდევდა ვაჭართა შედარებით უფრო წვრილი ფენა, რომელთა საქმიანობა ქვეყნის შიგნით სავაჭრო ურთიერთობის წარმოებით შემოიფარგლებოდა. დიდვაჭრები ქვეყნის ყველაზე დაწინაურებული და ქალაქის ერთ-ერთი ყველაზე მდიდარი ადამიანები იყვნენ – მათი სავაჭრო ოპერაციები ხშირ შემთხვევაში სცდებოდა ქვეყნის ფარგლებს. ისინი ფლობდნენ დიდ ქარავნებს, სავაჭრო ობიექტებს, მათივე სამსახურში იდგა მსახურებისა, თუ მონების ერთი ჯგუფი, რომლებიც მათ განკარგულებაში იყო. ვაჭრობდნენ ყველა ხელთ არსებული საქონლით. ქვეყნიდან გაჰყავდათ მონებიც. ვაჭრობის განვითარებას უნდა უკავშირდებოდეს ვაჭართუხუცესის თანამდებობის არსებობაც.⁵ ვაჭრობის ინტენსიობას აღმოსავლეთის ქვეყნებთან განსაკუთრებით შეუწყო ხელი არაბების საქართველოში გაბატონებამ. მიუხედავად არაბების ბატონობის ბევრი უარყოფითი შედეგისა, რაც მათი სამხედრო ლაშქრობებითა და მძიმე ხარკით იყო გამოწვეული, მათ შეძლეს და საქართველოს ქალაქები დაუკავშირეს ახლო აღმოსავლეთის ბევრ მხარეს, რითიც ქვეყნის გარკვეულ ეკონომიკურ განვითარებას შეუწყვეს ხელი.⁶

ხელოსნობა საქართველოში ანტიკური ეპოქიდან იყო განვითარებული. ხელოსანს ძველად „ხუროს“ უწოდებდნენ, ხოლო პროფესიის მიხედვით „ხუროები“ სხვადასხვა დარგის ხელოსნებად იყოფოდნენ, მათ შორის: „კირითხურო“ – კალატოზი; „ხურო ანთრაკისა“ – ძვირფასი თვლების დამმუშავებელი; „ქვითხურო“ – ქვის მთლელი; „კვერითხურო“ – მჭედელი. ხელოსნის

⁴ ვაჭარ-ხელოსანთა ფენის შესახებ ფეოდალური საქართველოში, იხ.: ლ. ჭილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში. I-II. თბ. 1968-1970; შ. მესხია. საისტორიო ძიებანი. ტ. II. თბ. 1983; გ. აფრასიძე. საქართველოს შუა საუკუნეების ქალაქები (XI-XIII სს.). თბ. 1984.

⁵ შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი. თბ. 1992, გვ. 228, სტრ. 1068.

⁶ არაბების ბატონობის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ იხილეთ: ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტომი II. თბ. 1965, გვ. 73-92; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 283-296; ბ. სილაგაძე. არაბთა ბატონობა საქართველოში: არაბული ცნობების მიხედვით. თბ. 1991.

სხვა პროფესიების აღსანიშნავად იხმარებოდა, ასევე ტერმინი „ხელოვანი“. გვხვდება ისეთი ტერმინები როგორიცაა: „მეხამლე“ – ხარაზი; „მეჯადაგე“ – ტყავის გამომყვანი; „მქსოველი“ და სხვა.⁷

ყველა ამ პროფესიისა თუ ზოგადად ვაჭარ-ხელოსანთა კლასის წარმომადგენლები მოსახლეობის არაპრივილეგირებულ ფენას შეადგენდნენ. მათი რაოდენობა IV-X საუკუნეების განმავლობაში მუდმივად იზრდებოდა.

ნაშრომში შევხებით მხოლოდ სკულპტურული მხატვრობის რამდენიმე ნამუშევარს, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ყველაზე თვალსაჩინოდ წარმოადგენენ ფეოდალური საქართველოს სოციალური ჯგუფების ილუსტრირებულ სურათს.

მონუმენტური სკულპტურა

შუა საუკუნეების საქართველში რელიეფური ფიგურების არაერთი ნიმუშია შესრულებული, მათი დიდი ნაწილი კი ეკლესიებზე მოდის. ჩვენთვის საინტერესოა ქოროლოს სატაძრო კომპლექსის რელიეფები (სურ. 1).

დაბალი სოციალური ფენის ილუსტრაცია, ყველაზე ნათლად ქოროლოს ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიის დასავლეთ ფასადზეა წარმოდგენილი (სურ. 4). თავად ეკლესია მდებარეობს ისტორიულ მთიულეთში, ხადას ხეობაში (თანამედროვე ღუშეთის მუნიციპალიტეტი). ეკლესია დაახლოებით X-XI სს. თარიღდება და მასზე გამოსახულია ეკლესიის მშენებლობის პროცესი. აღნიშნული რელიეფი, როგორც თემატიკით, ასევე მხატვრობის თვალსაზრისით უნიკალურად ითვლება საქართველოში.⁸

მშენებლობის პროცესი გამოსახულია ეკლესიის დასავლეთ ფასადის

⁷ საქართველოს ისტორია. I. მთ. რედ. მ. ლორთქიფანიძე. თბ. 2006, გვ. 299.

⁸ ქოროლოს შესახებ არსებული ლიტერატურის შესახებ იხილეთ: საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. წგნ.: 2. თბ. 2008, გვ. 327-331; Georgian Architecture: A Documented Photo-Archival Collection on Microfiche. Vol. 2-3. Leiden. 1995-7; R. Mepiaschwili, W. Zinzadse. Die Kunst des Wehrbauten und Kirchen. Leipzig. 1987; ქსე. ტომი 10. თბ. 1986, გვ. 550; ჯ. გვასალია, მ. გიორგიძე, მ. სურამელაშვილი, ლ. ჭურულდია. ხადის ხეობა. თბ. 1983; R. Mepiaschwili, V. Tsintsadze. The Art of Ancient Georgia. Leipzig. 1979; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков. М. 1977; ლ. ხუსკივაძე. ბიზანტიური სპილოს ძეგლის ფირფიტა ქოროლოდან. ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“. კრ. მე-6. თბ. 1967, გვ. 19-25; Р. С. Мепиашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого. журн.: «Советская археология». 1969. № 4, გვ. 219-234. ამავე სტატიის იხილეთ, აღნიშნული თემატიკის ირგვლივ 1969 წლამდე გამოსული ძირითადი შრომები. გვ. 219, სქ. 3.

ლაგვარდანზე, სადაც ორ მწკრივად მოცემულია თორმეტ რიგად განლაგებული კომპოზიცია, ფიგურები ორივე მხრიდან სიუჟეტის ცენტრში მდებარე ფიგურებისკენ – მარიამ ღვთისმშობლისა და იესო ქრისტესკენ მიემართება (სურ. 5). აღნიშნული უჩვენებს იმას, თუ ვის სახელზე, ვის სადიდებლად შენდებოდა ქოროლოს ეკლესია. კომპოზიციის არსი, ღვთისმშობლისა და მაცხოვრისთვის დასრულებული ტაძრის ჩაბარებაა. ეკლესიის მაკეტი ტაძრის ქტიტორს უპყრია ხელში, მის გამოსახულებას კომპოზიციის მარჯვენა რიგში ვხედავთ პირველი ფიგურის სახით ღვთისმშობლის გვერდით (სურ. 6).

თორმეტი რიგისგან შემდგარ კომპოზიციას სიმბოლური დატვირთვა უნდა ჰქონოდა. ქრისტიანულ სიმბოლიზმში თორმეტი საკრალური ციფრია, ამის საილუსტრაციოდ ქრისტეს თორმეტი მოციქულის არსებობაც – გამოდგება. არ არის გამორიცხული, რომ კომპოზიციის თორმეტ ჯგუფად დაყოფა წელიწადის, ამავე რაოდენობის თვეებს უკავშირდებოდეს, თუმცა ვინაიდან მინიშნება კალენდრის ფაქტორზე არ ჩანს, ამ მიმართულებით მსჯელობისაგან თავს შევიკავებთ.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანია სკულპტურული მხატვრობის ის ნიმუშები, რომლებზეც საერო პირებია გამოსახული. ასეთი კი ქოროლოს ეკლესიაში სამია, მათ შორის, ერთ-ერთი ეკლესიის დასავლეთ ფასადის რელიეფური გამოსახულებაა, მეორე – ბურჯის ერთ-ერთ წახნაგზე გამოსახული ფიგურა, ხოლო მესამე რელიეფური გამოსახულება, რომელიც იმავე კომპლექსის კაპიტელზეა შესრულებული. ეს უკნასკნელი, თავის დროზე ეკლესიის ძირითად ნაწილს ჩამოშორდა და მოგვიანებით სამშენებლო მასალად იქნა გამოიყენებული (სურ. 2-3).

ეკლესიის დასავლეთ ფასადის კომპოზიცია თორმეტ რიგად არის დაყოფილი, რომელიც, ორი ძირითად ჯგუფს გამოყოფს, ამათგან რელიეფის ყველაზე ამაღლებულ წერტილში გამოსახულია ღვთისმშობლის კომპოზიცია ქრისტესთან ერთად. ღვთისმშობლისა და ქრისტეს ცენტრალური ფიგურის მარჯვენა მხარეს, მათთან ყველაზე ახლოს გამოსახულია წვეროსანი მამაკაცის ფიგურა, რომელსაც მარჯვენა ხელში ეკლესიის მაკეტი უპყრია. აღნიშნული რელიეფური გამოსახულება ეკლესიის ქტიტორის ილუსტრაციაა.⁹ ქტიტორის ჩაცმულობა გამოირჩევა კომპოზიციის სხვა პირების ჩაცმულობისგან. ქტიტორს ტანზე მოსასხამი აქვს მოცმული, რაც მისი სტატუსის მაჩვენებელია.

⁹ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 227.

ნებელია. ანალოგიური ჩაცმულობა აქვს იმავე მხარეს გამოსახულ ცენტრიდან მეორე კომპოზიციის მარჯვნივ მდგარ ფიგურას (სურ. 7). ნათელა ალადაშვილის აზრით, ის სასულიერო პირია და მის მიერ გაშვებული ხელი ტაძრის კურთხევის აღმნიშვნელია. მაკურთხეველსა და მის მარცხნივ მდგარ ფიგურას შორის საკურთხეველია აღმართული, რომლის კურთხევასაც ის ახლენს.¹⁰ გაუგებარია, რა ადგილი უკავია ამ პროცესში მარცხენა ფიგურას. ჩვენი აზრით, აღნიშნული კომპოზიცია ეკლესიის ფუნდამენტის – საძირკვლის ჩაყრას უნდა ასახავდეს, სადაც მარცხენა ფიგურა სამუშაოს შემსრულებელი, ხოლო მარჯვნივ გამოსახული წარჩინებული, სავარაუდოდ, ხუროთმოძღვარი უნდა იყოს. ხუროთმოძღვრის ხელის მოძრაობა გარკვეული ბრძანების გაცემის ამსახველია უფროა, ვიდრე კურთხევის. ორივე ფიგურას შორის ბოძია აღმართული, რაზეც ეკლესიის ფუნდამენტის დაშენება ხდებოდა. ამ შემთხვევაში ამოცანის შემსრულებელი მარცხენა ფიგურაა, ხოლო ბრძანების გამცემი მარჯვენა. არ ხერხდება იმის გარკვევა, თუ რა სამუშაოს ასრულებდა მარცხენა ფიგურა, სავარაუდოდ, მისი ფუნქცია ბოძისა და სვეტების გამართვა იყო.

ღვთისმშობლისა და ქრისტეს მარჯვენა მხარეს მესამე სურათზე გამოსახულია ახალგაზრდა უწყვერო მამაკაცი. ჩაცმულობიდან გამომდინარე, ის დაბალი სოციალური სტატუსის მატარებელია, ხოლო სამოსი უბრალო ჩოხას წარმოადგენს – მისი ტანისამოსი ანალოგია სხვა მომუშავე პირების ჩაცმულობისა (სურ. 8). სახის ნაკვთებიდან გამომდინარე, ეტყობა, რომ ასაკით ყველაზე ახალგაზრდაა. ის თითქოს მლოცველის პოზაშია გამოსახული, ამას მის მიერ ზემოთ აღმართული ხელები მიუთითებს. ნათელა ალადაშვილის აზრით, აღნიშნული ფიგურაც, წინა კომპოზიციის მსგავსად, ეკლესიის კურთხევასთან უნდა იყოს კავშირში. რუსუდან მეფისაშვილის აზრით, აქ უნდა იყოს გამოსახული მშენებლობის ზედამხედველი, რომელიც ლოცვის პოზაშია წამოდგენილი. ზედამხედველი, ქართული წყაროების მიხედვით, ხუროთმოძღვარის თანაშემწედ გვევლინება მშენებლობის საქმეში.¹¹

მოძღვენო სურათზე სამი წვეროსანი მამაკაცია გამოსახული. მათ და-

¹⁰ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 226-227; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106.

¹¹ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 226; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106.

მუშავებული ქვების ეკლესიაზე ატანა ევალეობდათ. ამათგან ერთ-ერთი ქვის მიწოდებას უზრუნველყოფდა, ხოლო დანარჩენი ორი – მის ადგილზე მიტანას (სურ. 9). აღნიშნული სამუშაო, როგორც ჩანს, მძიმე ფიზიკურ შრომასთან იყო დაკავშირებული.¹²

მეხუთე კომპოზიცია – მარჯვენა მხარე – გამოახულია ორი მამაკაცი, რომლებიც ქვის მთელეებს წარმოადგენენ (სურ. 11). სწორედ ისინი აღევდნენ ფორმას იმ ქვებს, რომლისგანაც ეკლესია იგებოდა.¹³

მარჯვენა მხარის ბოლო სურათზე ქალის ფიგურაა წარმოდგენილი, რომელსაც მომუშავეთა საკვებით მომარაგება ევალეობდა (სურ. 10). ფიგურის სქესი ნათელი ხდება მისი სახის ნაკვეთების, მოძრაობისა და ჩაცმულობის მიხედვით.¹⁴

მარცხენა მხარეს მოთავსებული ფიგურები, მხოლოდ ეკლესიაზე მომუშავე მუშებისა და ხელოსნების კომპოზიციას წარმოადგენს. მათი ჩაცმულობა იდენტურია, მხოლოდ ხელობა განსხვავებულია (სურ. 12).

ღვთისმშობლისა და ქრისტეს მარცხნივ გამოსახულ პირველ სურათზე, ორი წვეროსანი მამაკაცია ილუსტრირებული, რომლებიც თოკის მეშვეობით ღოდს მიაგორებენ (სურ. 13). საერთო ჯამში, აღნიშნული კომპოზიცია ღოდის გადაზიდვის თავისებურ მეთოდს გვთავაზობს.¹⁵

მარცხენა მხარის, მეორე სურათზე ორი მამაკაცია გამოსახული. ორივეს მხარზე თოკი აქვს მობმული და ყუთით მშენებლობისთვის აუცილებელ თხევად მასალას ეზიდებიან (სურ. 14).¹⁶

¹² P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 226; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106; საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. 2, გვ. 330.

¹³ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 226; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106; საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. 2, გვ. 330.

¹⁴ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 226; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106.

¹⁵ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 226; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106; საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. 2, გვ. 330.

¹⁶ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 224-225; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии:

მარცხენა მხარეს მესამე კომპოზიციაში კვლავ ორი მამაკაცის ფიგურაა გამოსახული, რომლებიც მშენებლობისთვის აუცილებელი მასალის შეღებვით არიან დაკავებული, ამათგან მარჯვენა ფიგურა თოხით მუშაობს, ხოლო მეორეს რაღაც საგანი უჭრავს ხელში და პირველს ეხმარება (სურ. 15).¹⁷

მარცხენა მხარის მეოთხე სურათი საინტერესო სცენას გვთავაზობს, აქ ნაჩვენებია, თუ როგორ გადააქვთ ხარებზემბული მარხილით საშენი მასალა. სურათზე მოცემულია ორი მამაკაცის ფიგურა. ამათგან ერთი ურემს მიუძღვის წინ, ხოლო მეორე მარხილის უკან იკავებს ადგილს (სურ. 16).¹⁸

მარცხენა მხარეს, ბოლოს, გამოსახულია ფიგურა, რომელსაც ხელში ურო უკავია (სურ. 17). ნათელა აღადაშვილის აზრით, ილუსტრაცია ზოგადად მშენებლის განსახიერებაა, რომელიც მთელი ამ სიუჟეტის ერთგვარი გამსხნელია. ჩვენი აზრით კი, ეს სურათი საშენი მასალის მოპოვების ამსახველი უნდა იყოს და არა მშენებლის ზოგადი სახის. იმავე აზრისაა რუსუდან მეფისაშვილი და მიაჩნია, რომ ქუდი, რომელიც განსხვავებული ფორმისაა, შესაძლოა, მის პროფესიასთანაც იყოს დაკავშირებული.¹⁹

რა საერთო დასკვნის გაკეთება შეიძლება აღნიშნული სურათის ანალიზის შედეგად? რუსუდან მეფისაშვილის დაკვირვებით ფიგურები, რომლებიც კომპოზიციის დასავლეთ ფასადზე არის შესრულებული, წარმოადგენენ საქართველოს, როგორც უმაღლეს მმართველ ზედაფენას, ასევე მოსახლეობის დაბალ სოციალურ ჯგუფს – მათი ზომა და ადგილი, რაც თითოეულ ფიგურას უკავია კომპოზიციაში, მკვლევარს აძლევს საშუალებას, რომ ისაუბროს მათ შორის გარკვეულ სოციალურ თანასწორობაზე. რუსუდან მეფისაშვილის დასკვნით, ქოროლოს ტაძრის მშენებლობა მთიულეთში მოსახლე

Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106; საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. 2, გვ. 330.

¹⁷ Р. С. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 224; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106; საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. 2, გვ. 330.

¹⁸ Р. С. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 224; Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 106; საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა. 2, გვ. 330.

¹⁹ Р. С. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, გვ. 223-224.

თემის საერთო ძალისხმევით უნდა მომხდარიყო.²⁰

ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისგან, რომ ტადრის მშენებლობა მთიულეთის კონკრეტულ თემს (ან რამდენიმე თემს) დავუკავშიროთ. ეკლესიას, როგორც ვნახეთ, ჰყავს კონკრეტული ქტიტორი, რომლის გამოსახულებასაც დასავლეთ ფასადის კომპოზიციაში ვხვდებით. უფრო მეტიც, იმავე კომპლექსის კაპიტელის რელიეფზე შემორჩენია ქტიტორისა და მის მარცხნივ გამოსახული ორი მოზარდის პორტრეტები, რაც აღნიშნულ მშენებლობაში კონკრეტული ფეოდალური სახლის მონაწილეობას გულისხმობს. ეკლესიის გეგმით გამოსახული ქტიტორის ჩაცმულობა აშკარად მიუთითებს ეკლესიის დამკვეთების წარჩინებულობაზე. თუმცა იმისთვის, რომ კონკრეტულად გაირკვეს ქოროლის ღვთისმშობლის ეკლესიის დამკვეთთა სოციალური სტატუსი (და შესაძლო ვინაობა) აუცილებელია კაპიტელის რელიეფური გამოსახულებების უფრო ღრმად შესწავლა.

კაპიტელზე გამოსახულია სამი წარჩინებული, ამათგან მარჯვენას უპირატესი პოზიციას უკავია, ეს ჩანს, როგორც მისი სიმაღლიდან, ასევე ჩაცმულობის, ზომისა და პორტრეტის პოზიციიდან – ყველა ნიშნის მიხედვით მარჯვნივ გამოსახული მამაკაცი უპირატესია მის მარცხნივ მდებარე ორივე ფიგურაზე (სურ. 3). მარჯვნივ გამოსახულ ქტიტორს მარცხენა ხელით ეკლესიის გეგმა უჭირავს, ხოლო მარჯვენა ხელი მკერდზე აქვს მიბჯენილი. შესამოსელიდან ნათლად ჩანს ფეხსაცმელი, თავსაბურავი და კაბა, რომელსაც ზემოდან მოსასხამი აქვს მოსხმული. თავსაბურავი გრძელი და მართკუთხა ფორმისაა, რითიც იმეორებს ეკლესიის დასავლეთ რელიეფზე გამოსახული ქტიტორის ჩაცმულობას.²¹ რუსუდან მეფისაშვილის შენიშვნით, მარჯვნივ გამოსახულ ქტიტორს სახეზე ოდნავ წვერი აქვს მოშვებული, რაც ძნელი შესამჩნევია, მისივე შენიშვნით, სამივე ფიგურას უჩვეულოდ დიდი თავი აქვს და ვიწრო მხრები²² – ეს ერთი შეხედვით მცირე დეტალი მნიშვნელოვნად გვეჩვენება რელიეფის და ზოგადად ეკლესიის დათარიღების კუთხით.

მარჯვენა ქტიტორის გვერდით გამოსახულია ორი მოზარდის ფიგურა, ამათგან შუაში მყოფი შედარებით უფრო მაღალია და ასაკით უფროსი ჩანს,

²⁰ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, г.к. 233-234.

²¹ P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, г.к. 229.

²² P. C. Меписашвили. Рельефы рубежа X-XI вв. со сценами строительства в храме у селения Корого, г.к. 228-229.

ხოლო კომპოზიციის მარცხნივ მდგომი – ყველაზე პატარა და ასაკით უმრწემესი. ჩვენ ეჭვი არ გვეპარება იმაში, რომ ე.წ. კაპიტელის ქტიტორთა გამოსახულებანი საოჯახო პორტრეტა – აქ გამოსახული უზუცესი ქტიტორი ფეოდალური სახლის მეთაური და ოჯახის უფროსია, ხოლო ორი მოზარდი, რომელთაც ერთნაირი თავსაბურავი და შესამოსელი აცვიათ, მისი შვილები. მამისა და შვილების ზუსტი იდენტიფიკაცია ეპიგრაფიკული მასალის ბუნდოვანი ინფორმაციიდან გამომდინარე არ ხერხდება. ამ გამოსახულებაში მნიშვნელოვანი სწორედ მარჯვენა ქტიტორია, მისი პოზიცია (გამოსახულების მარჯვენა მხარის დაჭერა), სიმეტრია, ძვირფასი მოსასხამი და გრძელი თავსაბურავი უჩვენებს (სურ. 3), რომ ის არამარტო ოჯახის მეთაური და დიდებულია, არამედ გარკვეული სახელის მატარებელია – ამ უკანასკნელ მოსაზრებას გვიდასტურებს მისი თავსაბურავი, რისი დაწვრილებითი ანალიზიც მნიშვნელოვნად მიგვანჩნია.

კაპიტელის რელიეფზე გამოსახული ქტიტორის თავსაბურავი სადა გვირგვინს წარმოადგენს. მას მართკუთხედის ფორმა აქვს და მსაგავსებას ავლენს იმავე კომპლექსში შემავალი ღვთისმშობლის ეკლესიის დასავლეთ ფასადზე გამოსახული ქტიტორის თავსაბურავთან, იდენტურია მათი ტანისამოსიც – მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, რომ ორივე საქტიტორო გამოსახულებაზე სხვადასხვა პირებია გამოსახული.

გვირგვინს, რომელიც კაპტელზე გამოსახულ ქტიტორს ახურავს თავზე, ქართული მონუმენტური სკულპტურისა და ფრესკული მხატვრობის ძეგლების მიხედვით, რამდენიმე ანალოგი შეგვიძლია მოუნახოთ. იდენტური გვირგვინი, ოღონდ გარკვეული ორნამენტებითა და ძვირფასი ქვებით შემკული, გამოსახულია ოშკის ტაძრის გუმბათის ქვემოთ, სამხრეთ-დასავლეთ სვეტის რელიეფებზე. აღნიშნული გვირგვინით, იმიერ ტაოს მფლობელები – ერისთავთ-ერისთავი ბაგრატი (სურ. 19) და მისი უმცროსი ძმა დავით მაგისტროსი²³ – არიან წარმოდგენილი (სურ. 18). ოშკის ტაძრის ეს ძეგლი X საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება.²⁴ ვინაიდან ოშკის რელიეფურ ძეგლზე შესრულებული გვირგვინები გაცილებით უფრო დახვეწილია და გაფორმებული, გვიჩნდება შეგრძნება, რომ ის უფრო გვიანდელია, ხოლო ქოროღოს კაპიტელზე შესრულებული გვირგვინი, მისი ნაკლებად დახვეწილი ფორმის მიხედვით, შესაძლოა, უფრო ადრეული იყოს. ამ აზრს კიდევ უფრო

²³ შემდეგში დავით III კურაპალატად და მეფეთ მეფედ წოდებული.

²⁴ ვ. სილოგავა. ოშკი: X ს. მემორიალური ტაძარი. თბ. 2006, გვ. 101-102.

გვიმყარებს კაპიტელის რელიეფზე გამოსახული ფიგურების არაპროპორციული აღნაგობა.

ამგვარად, რუსუდან მეფისაშვილის მიერ შემოთავაზებული ქოროღოს ეკლესიის დათარიღება X-XI სს-ის მიჯნით, თითქოს უფრო ადრეული ხანით არის განსასაზღვრი. რამდენად ადრეული უნდა იყოს ქოროღოს კომპლექსი? ნათელა ალადაშვილი ქოროღოს რელიეფურ გამოსახულებებს VIII-X სს-ის მონუმენტური სკულპტურის ძეგლების რიგში აქცევს, რაც სრულიად მისაღებია.²⁵ ამ გარემოების დადასტურებად მიგვაჩნია ის სოციალური ფონი, რომელიც მთიულეთში VIII საუკუნიდან შეიქმნა, რასაც ეხმაურება ჯუანშერ ჯუანშერიანის ცნობა არჩილ მეფის დროს VIII საუკუნეში ქართლის ერისთავებისთვის სამფლობელოების გადაცემის შესახებ. როგორც წყაროში ვკითხულობთ, მთიულეთი კონკრეტული ერისთავის ხელში აღმოჩნდა და ეს ერისთავი თავად ჯუანშერი იყო:

*„ხოლო არჩილ მოუწოდა ერისთავთა ქართლისათა და მისცნა მის-
წულნი მისნი ... მეექუსე მისცა ჯუანშერს ჯუანშერიანსა, რომელი-იგი იყო
ნათესავი მირიან მეფისაჲ შვილთაგან რევისთა, და მისცა ჯუარი და ხერკი
და ყოველი მთიულეთი, მანგლისისკევი და ტფილისი. ხოლო ნაწილი არჩი-
ლისი იყო განზოგებით გამონაყოფი ყოველთა ამთა ქვეთაგან. და ვითარ იხი-
ლეს, რამეთუ ჯუანშერს უკეთესი ნაწილი მისცა, დაუძიმდა მცირედ რაიმე
სხუათა მათ, და განუტევნა მთავარნი ესე ცოლებითურთ თჳს-თჳსად აღვი-
ლაღ.“²⁶*

ამრიგად, მთიულეთს, უკვე VIII საუკუნიდან, ქართული საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, ერისთავი განაგებს. სამეფო ხელისუფლების სიმტკიცის პირობებში შიდა ქართლს სპასპეტი უდგას სათავეში, რომლის სამფლობელო თითქოს ფარავს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიულეთის დიდ ნაწილს,²⁷ თუმცა ამის მტკიცება ძნელია, ამასთან, სპასპეტი აღარ ჩანს VIII საუკუნისთვის. აღსანიშნავია ჯონდო გვასალიას თვალსაზრისი, რომელიც მიიჩნევს, რომ ის საფორტიფიკაციო სისტემა, რომელიც გვხვდება არაგვის,

²⁵ აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ ნათელა ალადაშვილს არ უცდია, რ. მეფისაშვილის დათარიღების (X-XI სს. მიჯნა) გადასინჯვა, უბრალოდ მან ძეგლები VIII-X სს. ტიპს მიაკუთვნა: Н. А. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы IV-XI веков, გვ. 63-141.

²⁶ ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 241-242.

²⁷ ლეონტი მროველი. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 44.

ქსნის, ლეხურის, მეჯუდის, ლიახვისა და თერგის ხეობებში წარმოადგენს ერთიან თავდაცვით სისტემას. მისი მთავარი ელემენტი ზურგიანი კოშკი ანუ ქართული კოშკი ყოფილა. ხადის შესახებ კი მიუთითებს, რომ თავდაცვითი ნაგებობების სიმრავლე შეიძლება არამარტო საგარეო საფრთხის, არამედ ფეოდალიზაციის საწინააღმდეგო ქმედება ყოფილიყო.²⁸ ამ უკანასკნელ მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ, თუმცა ის ფაქტი, რომ აღნიშნულ რეგიონში ერთიანი თავდაცვის სისტემა ყალიბდება მნიშვნელოვანია. ის ასევე გარკვეულ მსგავსებას ხედავს ტერმინებს ქოროლოსა და ქორეპისკოპოსს შორის და თვლის, რომ „*ქოროლოს ქტიტოროთა რელიეფზე შეიძლება გამოსახული იყოს კახეთის ერთ-ერთი ქორეპისკოპოსი თავისი ოჯახით*“.²⁹ თუ დაუშვებთ ქორეპისკოპოსისა და მისი ოჯახის მიერ სამშენებლო საქმის წარმოებას ქოროლოში, უნდა ვაღიაროთ ისიც, რომ აღნიშნულ ხელისუფალს უკვე ფეხი ჰქონდა მოკიდებული, შესაძლოა, არა როგორც მესაკუთრესა და სენიორს, არამედ როგორც ფეოდალსა და გამგებელს, რომლის წინაშეც ხადაში არსებულ თემებს გარკვეული ვალდებულება ჰქონდათ.

ამრიგად, ქოროლოს ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრის მშენებლობა დაკავშირებული იყო გავლენიან ფეოდალურ საგვარეულოსთან, რომელიც, შესაძლოა, წარმოადგენდა, როგორც კონკრეტულ ერისთავს ფართო საერო უფლებებით, ასევე კახეთის მთავარს. დასაშვებია, აფხაზთა სამეფო ოჯახის მონაწილეობაც, მით უმეტეს, ცნობილია რომ მეფე კონსტანტინე III-ს (893-922 წწ.), რომ ორი ვაჟი ჰყავდა: გიორგი და ბაგრატ.³⁰

²⁸ ჯ. გვასალია. აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები. თბ. 1983, გვ. 60-61.

²⁹ იქვე, გვ. 60.

³⁰ მატიანე ქართლისაჲ. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 261.

სურათები:

სურათი 1

სურათი 2

სურათი 3

სურათი 4

სურათი 5

სურათი 6

სურათი 7

სურათი 8

სურათი 9

სურათი 10

სურათი 11

სურათი 12

სურათი 13

სურათი 14

სურათი 15

სურათი 16

სურათი 17

სურათი 18

სურათი 19

Leri Tavadze

SOCIAL COMPOSITION OF FEUDAL GEORGIA ACCORDING TO KOROGHO RELIEFS

Summary

Two major classes were distinguished in the medieval Georgian social system: the high class composed by the royal family and the nobility, and the lower class of the Georgian society divided among different categories. In our research we examine only several examples of sculpture from Korogho complex that would show an essential picture of medieval Georgian social composition.

The church itself is situated in Khada valley (present day Dusheti municipality), Mtskheta-Mtianeti region. The western facade of Holy Virgin church of Korogho, main part of Korogho complex, shows the most vivid illustrations of lower class. This composition is considered to be unique in Georgia.

The process of construction of the church is depicted on the cornice of the western facade, where we can find twelve stones divided in two parallel columns on the both side of the church's cornice. Composition has a central depiction of the Holy Virgin with the head of Jesus Christ placed on her chest and the other figures facing them from both sides of the facade. The main idea of the composition is the dedication of church to Holy Virgin and Jesus Christ.

Western facade of the church has a depiction of laymen from various social groups. They are divided into two parts. The closest figure to the central part of facade is bearded ktitor of the church holding its model in his right hand. He is portrayed with a coat which illustrates his noble origin. One more figure has the same outfit to the right from ktitor's depiction. All other secular laymen belong to the non-privileged social groups, some of them are artisans, and the others are workers specially employed for the construction of the church.

The same complex has another ktitorial sculpture which is represented on the capitellum of the church. The relief on the capitellum has a depiction of three laymen. One of them is ktitor, the leading member of group, and two others are youngsters. The Imagery reflects certain participation of feudal house in the construction of the church. The outfit of the ktitor that holds the draft of

the church shows his noble birth. The ktitor stands to the right in this composition. He is the head of the family and the others are his sons.

Judging from the frame of his crown, the ktitor should have been the official in Georgia, namely Eristavi of certain province. The analysis of the crown is very important. The crown on the ktitor is simple and has rectangular form. The similar crown is visible on the ktitor on the western facade of Korogho the Holy Virgin church. The crown that ktitor has on his head, has several analogies in Georgian monumental sculptures and fresco paintings. Identical crown, but with ornaments and precious stones is depicted on the niche in south-west pillar under the dome of Oshki cathedral. In Oshki the mentioned type of crown is seen on two brothers, sovereigns of Imier-Tao: Bagrat Eristavt-Eristavi and his junior brother David Magistros (2nd half of 10th c.).

Since the crowns depicted on Oshki reliefs are skillfully crafted and more ornamented than the crown on the ktitor of Korogho capitellum, presumably the latter should be of earlier period. Hence the church of Korogho could have been erected in the 1st half of 10th century. This opinion is further strengthened when we analyse non-proportional bodies of figures from Korogho capitellum.

Therefore suggestion of Rusudan Mephisashvili about date of Korogho Holy Virgin church (edge of the 10th - 11th cc.) must be reconsidered to the first half of the 10th century as latest. Natela Aladashvili places Korogho church among the monuments of 8th - 10th cc. That seems to be very plausible suggestion for the dating of the Holy Virgin church of Korogho. It is likely that the church and the whole complex were built according to the instructions of feudal family. The corresponding social situation was established only after the 8th century when the office of Eristavi gained the strength in the region. Previously Mtianeti region was under the control of King of Kartli. In the 8th - 9th cc. the region was under the control of Korepiskoposi, the prince of Kakheti. From the end of 9th century it passed to the king of Abkhazia, hence none of them should be excluded from the list of potential builders of the church.